

АВГУСТИН ВОЛОШИН: СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті через призму аналізу мовознавчих поглядів, світоглядних переконань простежується становлення когнітивного рівня мовної особистості, зокрема етапи становлення національно-мовної особистості одного із перших представників закарпатського відродження Августина Волошина – шлях від рутенства до високого українства.

Ключові слова: мовна особистість, закарпатське національне відродження, рутени, народовство, свідоме українство, мовна боротьба, русофільство.

На сучасному етапі в лінгвістиці відбувається зміна гуманітарних парадигм. Ця зміна зумовила дослідження феномену *homo loquens*. Інтерес лінгвістів на сьогодні перемістився з дослідження, за Фердинандом де Сосюром, правил гри у шахи – зі структурно-семантичного підходу – на антропоцентричний – самих гравців як мовних особистостей.

Як відомо, до повсякденного наукового обігу термін «мовна особистість» був запроваджений Ю.М. Карауловим у монографії «Русский язык и языковая личность» (М., 1989), де вперше запропоновано структуру мовної особистості. Рівень мовної особистості пов'язаний із системою знань про навколишній світ, у ньому закарбований образ світу у вигляді понять, ідей, поглядів, переконань. Усі ці елементи утворюють цілісну «картину світу» свідомості особистості, значення розширюється до знання, встановлюється ієрархія смислів і цінностей у тезаурусі національної мовної особистості. До цього додається мотиваційний рівень, пов'язаний з діяльнісно - комунікативною іпостасю людини, включаючи цілі, оцінки, мотиви, установки мовної особистості.

Термін «мовна особистість» як феномен лінгвокультурології набирає все більшої поширеності, його можна зустріти у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців, однак поки що не існує єдиного, прийнятого та визнаного усіма трактування цього поняття.

У науковий обіг зараз входить поняття «мовно-культурна особистість», яку О. В. Яценкова визначає як: «комунікант, який володіє культурнозумовленою ментальністю, картиною світу і системою цінностей, дотримується когнітивних підходів, мовних, поведінкових і комунікативних норм певної лінгвокультурної спільноти» [7, 288].

Предметом дослідження у статті є становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до знання, національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – становлення національно-мовної особистості одного із перших представників закарпатського національного відродження Августина Волошина – його шлях від рутенства до високого українства.

Як зазначав В. Гренджа-Донський, Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана, недаром дав йому наш народ почесне ім'я *Батько нашого національного відродження*.

Минуле вимагає історичного екскурсу. Щодо становлення літературної мови на західноукраїнських землях, то починаючи з 30-40-х років XIX ст. у Галичині й на Закарпатті, як відомо, запанувало «москвофільство» - течія, яка орієнтувалася на царську Росію і її культуру. В Галичині в 70-80-х роках намітився поворот до народної української мови.

На Закарпатті ж в умовах Австро-Угорщини (1867) усі так звані «руські народні школи» були переведені в угорськокомовні (згідно із законом угорського міністра Аппоні (1899р)), у 1917 році було заборонено навіть кириличну азбуку. Раз на тиждень на Закарпатті навчали релігії «руською» мовою.

Як зазначав В.Пачовський у передмові до першої книги В. Гренджі-Донського «Квіти з терням», книжки на на Закарпатті писали мертвою мовою – старослов'янською, а нові - чужою - угорською.

Лише в середині XIX ст. (1848р.) тут відійшли від латинської та від церковнослов'янської мов у ролі літературних.

Застосуванню місцевих народних говірок заважала російська мова і штучне язичіє, створюване в той час на її основі.

Під сильним тиском мадяризації процес «русскости», який мав на меті довести, що закарпатські українці – окремий «карпаторусский народ» і відірвати його від решти українського народу, вичерпав себе, поступово починається національне відродження – частина місцевої інтелігенції переорієнтовується на народну мову і культуру.

До перших представників цієї переорієнтованої інтелігенції належали А.Волошин, поруч з Ю.К.Жатковичем та Г.Стрипським.

Становлення А.Волошина як національно-мовної особистості відбувалось через притаманну йому культурнозумовлену ментальність, формування картини світу, систему цінностей, когнітивних підходів, мовних норм тодішньої прогресивної закарпатської лінгвокультурної спільноти.

Світогляд А.Волошина пройшов національну й політичну еволюцію - від «рутенства» до високого українства, через відстоювання ним як будівничим Української Держави – Карпатської України на нашій землі - української мови з використанням особливостей місцевої живої народної мови і досягнень літератури народною мовою.

Як відомо, А.Волошин у 1893 року в Ужгороді здобув освіту священика, а 1900 у Будапештській вищій педагогічній школі – викладача фізики та математики. Гостра нестача навчальної літератури рідною мовою примусила А.Волошина, не філолога, створювати шкільні підручники з рідної мови та літератури.

А.Волошин знав кілька слов'янських мов, латинську, розумів старогрецьку, розмовляв по-німецьки, досконало по-угорськи, «а гарна келечинська говірка А.Волошина допомогла йому швидко позбутися панівного в XIX столітті «общерусского языка», а розум і наука відкрили перед ним красу української літературної мови» [6, с.128].

Перші підручники А. Волошина були написані по-російськи, оскільки створювалися під впливом його вчителя Є.Сабова та редактора О.Митрака, які мали русофільську орієнтацію.

Після поїздок А.Волошина до Галичини, спілкувань з А.Шепицьким, зі Г.Стрипським, а особливо під впливом галицьких періодичних і неперіодичних видань у А.Волошина поступово формується національна свідомість великого українця – «Батька нашого національного відродження».

Національне прозріння прийшло до А.Волошина не відразу: це процес від розмитого поняття «карпатський рутен» через народовство до свідомого українства, прозріння почалося ще в перші роки XX століття і тривало майже 30 років.

Еволюцію поглядів А.Волошина засвідчує кілька видань «Методичної граматики карпаторуського языка», особливо видання 1923 року.

Хоч «у філології він самоук, але природні задатки гуманітарія в умовах жакливної мадяризації рідного краю зробили з простого верховинця найпродуктивнішого лінгвіста цієї багатостраждальної землі [5].

Будучи людиною високоосвіченою (адже творча спадщина А.Волошина містить прозу, драматургію, лінгвістику, літературознавство, історію, педагогіку, психологію, дидактику, теологію, логіку, видавничу діяльність, політику і т.д.) – усього налічується 42 праці, він не міг залишатися осторонь мовної дискусії 20-х років, що розгорілася в той час у Підкарпатській Русі.

Свої аргументи А.Волошин виклав у праці «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921). Знавець церковнослов'янської, сербської, словацької, російської, німецької, угорської, латинської і грецької, маючи глибокі знання з галузі історії не тільки української, але й інших мов, А.Волошин зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній дискусії.

Він зазначав, що мовні суперечки найбільше забаламутили уми і серця наших людей і ці суперечки є головними перешкодами в об'єднанні всіх сил до одухотвореної, просвітницької, політичної, економічної праці. Простий народ, розбитий найнижчою демагогією; інтелігенція, роздвоєна мовним питанням, чим нагнано воду лиш на млин мадяронства або повної байдужості [1, с.4].

У 20-і – 30-і роки, як відомо, серед течій інтелігенції була і течія народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної стихії, до яких належав і сам А.Волошин, а також закарпатці Микола Долинай, Віктор Желтвай, Петро Бокшай, Павло Яцько, Михайло Григаші, Августин Штефан, Омелян Бокшай, Іван Грига, Лука Дем'ян, Юлій і Михайло Брящайки та ін.

На початку XX ст. велася боротьба за національне прозріння нашого народу, в якій найактивнішу участь брав А.Волошин. Упродовж 1903–1918 А.Волошин був редактором єдиної в Угорщині української газети «Наука» (за часів Чехословацької Республіки (1920–1938) вона виходила під назвою «Свобода»), систематично проводилась робота через товариство «Просвіта», ініціатором створення якого теж був А.Волошин (засноване в травні 1920 року), а пізніше через молодіжну організацію «Пласт» і «Учительську громаду»).

Уся ця робота дала свої результати – у 20-30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пічка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти». Письменник Василь Грендка-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, вже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на загальнонародну літературну українську мову.

Протилежною течією до народовців була русофільська, представлена Андрієм Гагатком (галицький москвофіл), Іларіоном Цуркановичем (буковинський москвофіл), Антоном Бескидом і братами Кміцикевичами .

Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителюми в наші школи і групувалася навколо «Общества имени Духновича», партії А.Бродія і С.Фенцика і так званого «Учительского товарищества». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська (не «руська» і не «русинська», а російська).

«Общество им. Духновича» проводило в селах так звані «дни русской культуры», применшуючи успіхи, досягнуті українцями-народовцями та активно борючись з ними.

Причинами тимчасового успіху москвофілів – «фанатиків» і «яничарів» у мовній дискусії

А.Волошин вважав глибоку неорієнтацію тодішньої інтелігенції в мовному питанні.

Як переконливий аргумент він наводить працю І.Гуснаї «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси» (1921), де І.Гуснаї стверджував: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великоросс пишет по-нашему...» [3, с.2].

А. Волошин зазначав: «Кождий роздумуючий русин скоро порозуміє, что сеся междоусобна борьба лиш тым ся любить, котрі не желают, чтобы русин був учений, богатий і чтобы жив собі мирно, чесно» [1, с.4].

Карпаторуську орієнтацію, на жаль, поглинала всеросійська (*общерусская*) орієнтація, представники якої ототожнювали місцеву карпаторуськість із «русскостью», тобто нав'язували російську орієнтацію і російську мову як мову спілкування.

Цим представникам А. Волошин відповідав: «Не треба нам великоруського языка, – кажутъ наші люде,- бо то не наш, то тяжкий для нас язык і зовсім иншак виповідаєся, як наш» [1, с.5].

А.Волошин пропонує науковий підхід до проблеми, зауважуючи, що слід відрізнити мову і політику, мову і правопис, мову народну і мову штучну, мову взагалі і мову окремих письменників.

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору відомого славіста В.Ягича, А.Волошин шукає історичні причини поділу мов – на великоруську та малоруську.

А.Волошин територіально розмежував великоросів та малоросів.

І.Гуснаї у праці «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси» (1921) писав, що слово «рутени» вигадав у Галичині Стадіон і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) - вже після 1861 р.» [1, с.8].

Спростовуючи цю точку зору, А.Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську: або старослов'янську і теперішню, поширену в карпатських горах, малоросійську мову, що є живим її діалектом» М.Лучкая (1830), у якій М.Лучкай розрізняє *linguam polonicam, russicam і ruthenicam* та окреслює кордони, де говорять *lingua ruthenica*.

Торкається А.Волошин і терміна «рутени». Зокрема, він вважає, що назва «рутени» виникла не у ХІХ ст. Про це свідчать пам'ятки рутенства, які сягають ХІ ст., бо від ХІ ст. називається народ наш *ruthenus*.

Пам'ятки у ХУ ст. і в ХУІ ст. уже добре відрізняють назву *Ruthenus* від *Moskowita*. А.Волошин зазначав, що граматики ХУІ ст. добре фіксують відмінність між «нашим языком і москальським» і посилається при цьому на найстаршу слов'янську граматику Адама Богоровича з 1584 року, де «наші руські князі називалися «*duces Ruthenorum*» [1, с.10].

Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошує А.Волошин, дотримувалися думки, що

мова наша – малоруська, а великоруська ніколи не може бути в нас літературною. Цими істинними вченими він вважає О.Бонкала та Г.Стрипського, посилаючись на відомих учених-мовознавців, які це досліджували – «про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники Р.Смаль-Стоцький, І.Верхратський, К.Михальчук, А.Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [1, с.10].

А. Волошин застерігав місцевих русофілів, що роздмухування вогню ненависті між великоросами і малоросами вигідне ворогам нашої народної мови – чехам-центристам, свідомим мадяронам, бо саме їм на руку, «если бы наша інтелігенція і дальше дурила русина через незрозумілу кацапську тарабарщину (бо великоруського языка оны добрі не знаютъ)» [1, с.17].

Москвофіли стверджували, що малоруською мовою можна говорити лише про побутові речі, а не про високі поняття. На такий закид І.Гуснаї А.Волошин відповів: «На се смієме єму сказати, что он ще ні єдного малоруського класика не перечитав. Если бы був, наприклад, хоть дачто читав із Шашкевича, мог бы видіти, як можно вознести-ся високо, як можно нашим языком без чужої примішки і найвищі поняття о Богі гладко выговорити, та ще як сильно, як мудро, як положительно, основно» [1, с.22].

А.Волошин спростовує хибне уявлення москвофілів про початок писемності на Підкарпатській Русі з 60-70-их років ХІХ ст. (від часів А.Добрянського): Старі рукописи і людова словесність ясно говорять, что у нас была література, і то жива, народна і перед 1830, і 1840 р.» [1, с. 13].

А.Волошин спирається на працю доктора Гяйдора Стрипського «*Старша руська письменность на Угорщині*», у якій Г. Стрипський уже в 1907 році аналізує закарпатські старі рукописні книги ХУ-ХУІІІ ст., напр., *Літопись Мукачевського монастиря* из р.1458, *Толковное Євангеліє из Скотарського* (1588), *Догматику* (1598), *Гукливський літопис* (1660), *Учительное Євангеліє из Данилова* (ХУІІІ ст.), *Учительное Євангеліє о.Теодора Дулишковича* (1673), *Притчи і Казаня Теслевцьового* (ХУІІІ ст.), *Угворуський рукопис* (Казаня из ХУІІІ ст.), *Угворуський співаник* (ХУІІІ ст.), а також усну народну творчість - «людову словесність з єї казками, повірками, співанками, пословицями і загадками. А из сих річей голосно говорить к нам народний дух нашої літератури» [1, с.14].

Не можна не погодитись із твердженням А.Волошина: коли б ми зуміли «продовжити сеєю народну письменність у ХІХ віку місто чужої великорущини, то мы бы стояли тепер високо в просвіті. Бо тота стара письменність была наша, выросла на нашой землі, та мала будучність, бо лиш треба было її плекати» [1, с.24].

Але судилося інакше, «бо коли в Угорщині утверджувалася демократія, тоді підпанкам Угорської Русі забагнулося панської, аристократичної, великої російщини. Саме вони перервали зв'язок, який вів нас до просвіти, завели писемну московську мову, чим розділили народ на дві частини: на панів і простий народ. Перші не навчилися й донині по-московськи, а по-простацькому їм писати не хочеться, а «простаки» лишилися у «тьмі кромішній» [1, с.23].

Причиною занепаду народної літератури була підготовка священників латинською мовою в Трнаві. Латиною вони говорили, читали і писали. Народ їх книг не читав і не міг читати, бо знав лише «по-руськи». Аж у 1830 році з'явилася граматика М.Лучкая (див.вище), його «Бесіди» («Церковні бесіди на всі неділі року» (1831)), у яких М.Лучкай заговорив народною мовою.

Коло 1840 року починав виступати О.Духнович. Але москвофіли не згадують творів ані Лучкая, Довговича, Чопея, Жатковича, Стрипського, ані успіху, який мав журнал «Наука» (див. вище).

Історія нашої літератури, зазначав А.Волошин, осуджує різні спроби великорущини минулого століття і є сильним напрямом до народної, малоруської літератури, «головно туй то, чтобы мы сохранили народный (малорусский) характер языка. Мы стоим решучо за руснацкою народною письменностью, бо она має минувшину у нас, отже, і будучность має» [1, с.35].

А.Волошин вимагав від кожного, хто хоче братися за просвіту народу, писати по-руськи, «нашим словом, руснацким складом писати, а то так, як наші діди писали перед 200 роками, однако ж в увагою на поступ языкового розвою, то есть по-народному [...] так, як народ говорить: по просту, ясно, бо сила языкова в народі, але без кривди наших нарічий» [1, с.41].

А.Волошин доходить висновку: питання самостійності малоруської мови вирішено самим життям і тому підтримка москвофільщини – це анахронізм, який шкодить культурній роботі, діяльності церкви, духовному розвиткові, економічним інтересам, політичній консолідації.

А. Волошин закликав: «Не борімося против самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» [1, с.41].

Про еволюцію поглядів А.Волошина свідчить і той факт, що у створюваних ним літературних читанках та інших підручниках поряд із текстами місцевих закарпатських авторів, усе частіше автор уміщує художні твори Т.Шевченка, Ю.Федьковича, С.Руданського, І.Франка, інших письменників із Наддніпрянської на Наддністрянської України.

Також при перевиданнях своїх перших граматик А. Волошин прагнув наблизити їх мову до загальноукраїнських літературних норм.

У «Практичній граматиці руського языка» (1926 рік) А.Волошин уже ствердно зазначав: «Мы

говоримо по руськи. Наш народ жиє на Підкарпатській Русі, но и за Карпатами: в Галичині и на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ иншак звєся украинським» [2, с. 3].

У 1938 році А.Волошин у виступі перед учителями в Ужгороді звинувачував прихильників русофілів: «Найбільшим шкідником нашої народної культури є несвідомість тих «русских», які ще й сьогодні переживають добу національної неграмотності, відсталості й реакційності. Бо це вони довели нас до того абсурду, що ми в двадцятім році існування Республіки в державі Коменського й Масарика вимушені боротися за права матірньої мови в народній школі» [6, с.66].

Мовна боротьба, штучно підтримувана чеським урядом та російськими білоемігрантами, велася аж до 1938 року. Коли А.Бродій як прем'єр-міністр був заарештований за зраду (намір приєднати Карпатську Україну до Угорщини), 27 жовтня 1938 року прем'єр-міністром стає Августин Волошин (11 жовтня 1938 року був затверджений Чехословацькою Республікою новий склад Уряду Підкарпатської Русі, від українців до Уряду увійшли Ю.Ревай та А.Волошин).

Уже 25 листопада 1938 року А.Волошин як державотворець у Хусті підписав спеціальне *Розпорядження № 24 Міністерства культу, шкіль і народної освіти про мову навчання на Закарпатті*. У розпорядженні значиться: «державною мовою Підкарпатської Русі є мова українська. Кожний ученик має бути навчаний у своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді». А в *параграфі другому* цього ж *Розпорядження* написано: «В школах, основаних для дітей українських (руських, малоруських), мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі», «особи чеської, словацької й російської (руської, великоруської) народности можуть вносити подання і в своїй материнській мові» [6, с.159].

А.Волошин із нагоди перемоги на виборах до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 року звернувся до закарпатського народу як великий українець, син свого народу: «Солодкий мій народе! Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоїї любови до тої великої Нації, з котрої ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким Тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи ще далеко були від того.

Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі створити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність щи-

рої любови один до одного, брат до брата, порозумів наші спільні інтереси» [4].

А після проголошенням 15 березня 1939 року Карпатської України Соєм Карпатської України затвердив атрибути державності: герб - тризуб, прапор - синьо-жовтий, державну мову - українську.

16 березня 1939 року урядовці на чолі з Волошином емігрували автомобілем через Румунію до Югославії. Подякувавши тамтешнім українцям за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин виголосив звернення, у якому були такі слова: «Високо тримаймо національний прапор, а Україна воскресне!».

Цими історичними подіями на той час завершилася і мовна боротьба на Закарпатті, яка роками точилася між двома непримиреними таборами (української і російської орієнтації), завершилася перемогою тих, хто пов'язував майбутнє слов'янського населення з утвердженням його самоідентифікації як українців і побудовою Соборної Української Держави.

Августин Волошин своїм життям і переконаннями довів, що він сам - син великої української Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, велика українська національно-мовна особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волошин А. О письменном языке Подкарпатских Русинов.- Ужгород: Просвіта – Унію, 1921.
2. Волошин А. Практична граматики руського языка. – Ужгород, 1926.
3. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси – Пряшев, 1921.
4. Нова свобода. – Хуст, 1939. – 14 лютого.
5. Чучка П.П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда, 1991, 5 листопада.
6. Штефан А. Августин Волошин - Президент Карпатської України. Спомини. – Торонто, 1977.
7. Яценкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яценкова. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 312 с. (Серія “Альма-матер”).

Yuliia Yusyp -Yakymovych

Augustin Voloshin: the formation of the national - language personality

Summary. In the article through the prism of the analysis of linguistic views, ideological beliefs, we can trace the formation of the cognitive level of the linguistic personality, in particular the stages of the formation of the language and national personality of one of the first representatives of the Transcarpathian national revival, Augustine Voloshin - the path from ruthenism to high Ukrainians.

Key words: linguistic personality, Transcarpathian national revival, ruthenia, nationality, conscious Ukrainian, linguistic struggle, Russophilism.

Одержано 02.04.2017 р.